

КРУГЛИЙ СТІЛ «В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ: ПОСТАТЬ НА ТЛІ ЕПОХИ (ДО 80-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)»

У сучасній історіографії, як зарубіжній, так і в українській, спостерігається помітний інтерес до антропологічних та просопографічних досліджень, зростає зацікавленість у вивченні окремої особистості, її оточення, ролі у суспільних процесах. У вітчизняній гуманітаристиці це стосується особливо періоду здобуття й утвердження національної державності. У цьому контексті постать громадсько-політичного діяча, правозахисника та дисидента В'ячеслава Чорновола не перестає хвилювати дослідників упродовж десятиліть. Життя «борця за незалежність України», як зазначається в указі Президента України від 1 грудня 2017 р. «Про відзначення 80-річчя від дня народження В'ячеслава Чорновола», нерозривно пов'язане з національно-визвольним рухом в Україні другої половини ХХ ст. Вражає його багатогранна та різнобічна діяльність, крізь призму якої простежуються еволюція розвитку боротьби за незалежність, формування соціально-політичної структури українського суспільства, відродження національної свідомості українців.

Ролі В.Чорновола в історії України було присвячено круглий стіл, що відбувся 3 квітня 2018 р. в Інституті історії України НАНУ. Науково-організаційну роботу виконав відділ історії України другої половини ХХ ст., який очолює член-кореспондент НАН України, д-р іст. наук, професор В.Даниленко. Співорганізаторами заходу виступили Національний педагогічний університет ім. М.Драгоманова, Таврійський національний університет ім. В.Вернадського. У заході взяли участь відомі дослідники, викладачі закладів вищої освіти, архівісти, бібліотекарі, громадські діячі, студенти.

Модерував засідання професор *Віктор Даниленко*. Відкриваючи наукову дискусію, він наголосив, що така зустріч – це можливість глибше пізнати й осмислити життя неординарної особистості, що зробила значний внесок у розвиток національно-демократичного руху в Україні, зуміла об'єднати національні сили в потужну організацію, якою став Народний рух України, об'ємніше подивитися на історичну епоху, в якій творилась українська державність, урахувати досягнення й уроки цього процесу. Фахівець відзначив практичну діяльність В.Чорновола з відновлення та утвердження української незалежності, зауважив про необхідність вивчення його доробку з теорії держави, організації державного устрою, у тому числі зупинився на ідеї федералізації, від якої через внутрішні та зовнішні загрози політик відмовився, дійшовши твердого розуміння соборності українських земель. За словами В.М.Даниленка, В'ячеслав Чорновіл був сином свого покоління, і з відстані часу його постать пробудника української державності проглядається з рисами мрійника, романтика та ідеаліста.

Дослідник життя і творчості В.Чорновола, один з організаторів наукових конференцій «Чорноволівські читання», професор Київського національного університету будівництва і архітектури, д-р іст. наук *Василь Деревінський* у доповіді «Державницька діяльність В'ячеслава Чорновола» означив цю постать як визначного мислителя і практика, підкреслив вплив ідей літературознавця та культурно-громадського діяча Б.Грінченка на формування світогляду політика, чий життєвий шлях став

відображенням долі тих українців, які прагнули бачити свою країну незалежною й задля цього не шкодували власного життя. Йому довелося пройти через 17 років тюремного ув'язнення, мордовські табори, заслання. Енергії В.Чорновола вистачало на громадську діяльність, підготовку самвидавного журналу «Український вісник» та політичну боротьбу за незалежність України. Доповідач зупинився на державницьких поглядах лідера національно-визвольної боротьби: українська національна унітарна держава з однією державною мовою – українською, захист інформаційного простору, економічні реформи, підтримка національного виробника, вихід із СНД, рух в євроатлантичні структури.

Доповідь «В.Чорновіл і Народний рух України» виголосив заступник директора з наукової роботи Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Кураса НАН України член-кореспондент НАН України, д-р іст. наук, а в 1990-х рр. – один із членів Центрального проводу НРУ, професор *Олександр Майборода*. За його власними враженнями, В'ячеслав Чорновіл був динамічною, ерудованою людиною, яка відверто заявляла про опозицію до тоталітарної влади. В умовах радянської системи йому вдалося об'єднати різні за поглядами ідеологічні сили українського опозиційного руху для досягнення національного та державного відродження і створити потужну масову громадську організацію, якою став Народний рух України (майже 500 тис. членів), а згодом перетворити її на політичну партію. Виділяючи два етапи – радянський і за років незалежності – національно-демократичного руху, професор доповідач, що НРУ відіграв значну роль в українській політиці початку 1990-х рр., продемонструвавши високий рівень суспільної консолідації. Свою конструктивну роль для консолідації демократичних сил в умовах СРСР відіграла створена за ініціативи В.Чорновола Галицька асамблея депутатів Львівської, Івано-Франківської й Тернопільської обласних рад. Одним із визначальних принципів такого співробітництва було відстоювання соборності українських земель. Відповідаючи на запитання, чому не вдалося зберегти НРУ, чому В.Чорновола не обрали Президентом України, фахівець торкнувся суспільно-політичних чинників періоду розбудови української державності.

Довкола суджень О.Майбороди зав'язалася дискусія між учасниками круглого столу. Підсумовуючи висловлені думки, модератор засідання В.Даниленко констатував, що, розглядаючи постать В.Чорновола на тлі епохи, важливо приділити увагу питанням ролі української політичної еліти в період загострення кризи радянської тоталітарної системи, значення діяльності лідерів національно-визвольного руху в наближенні краху комуністичного режиму та у відновленні української державності. Ґрунтовного вивчення потребують і процеси формування демократичних сил, що відзначаються як їх консолідацією, так і проявами внутрішніх суперечностей. Важким випробуванням для В.Чорновола стали внутріпартійні конфлікти наприкінці 1990-х рр., що завдали непоправної шкоди Народному рухові й демократичним силам у цілому. Важливо поглянути на роль у цих процесах діячів з оточення В.Чорновола.

На невирішених завданнях із розбудови незалежної держави зупинився головний науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, д-р іст. наук, професор *Станіслав Кульчицький*, оригінально апелюючи до одного з інтерв'ю В.Чорновола 1996 р. Історик, проводячи історичні аналогії між революційними подіями лютого 1917 р. та політичною ситуацією наприкінці 1980-х рр., торкнувся конституційної

реформи 1987 р., виборчих норм 1989 р., що можна віднести до ознак «революції згори». Також він зауважив про історичне тло Галичини, яка на одне покоління менше потерпала від комуністичного тоталітаризму, і тому під керівництвом В.Чорновола Львівщина перетворилася на лідера реформаторських процесів. Низку започаткованих там реформ було втілено в інших західних областях, а також у законодавчих актах на загальнонаціональному рівні. Діяльність В.Чорновола та його однодумців у цей період мала важливе значення для відновлення незалежності України. Незаперечна його роль у проголошенні Декларації про державний суверенітет України (1990 р.), а у серпні 1991 р. – Акта про незалежність України. Однак на виборах Президента України навіть ті, хто співчував В.Чорноволові, не готові були віддати свій голос за нього. Процес декомунізації лише починався, тому ментальність і світоглядні цінності здебільшого ще залишалися радянськими.

Питання поширення національно-демократичного руху на Київщині в період «перебудови» висвітлив д-р іст. наук, професор Таврійського національного університету ім. В.Вернадського *Віктор Доценко*. У своєму виступі історик виділив три етапи формування громадянської активності в регіоні впродовж 1985–1991 рр., пов'язуючи їх з об'єктивними чинниками впливу: екологічною катастрофою (аварія на Чорнобильській АЕС), виводом радянських військ з Афганістану. На думку доповідача, українське суспільство від сподівань на зміни в політичному житті держави в 1985 р., через мітинги прийшло до розуміння політичної діяльності та конституційної реформи в 1991 р. Важливу роль у цих трансформаційних процесах відіграла ідея В.Чорновола та його активна діяльність, як слушно зауважив В.Доценко, щодо об'єднання суспільних сил у протистоянні з радянською системою. У цей період В.Чорновіл поступово здобував дедалі ширшу підтримку у суспільстві. На перших демократичних виборах у 1990 р. його обрали депутатом Верховної Ради УРСР, він очолив Львівську обласну раду. Тоді ж В.Чорновіл означив чергові завдання демократичних сил: перейти з режиму опозиційної боротьби за владу в конструктивний режим формування міцних владних структур, очолити реформаторський і національно-визвольний рухи в Україні.

Думку про ключову роль В.Чорновола в розгортанні українського спротиву продовжив його колишній прес-секретар *Дмитро Понамарчук*, який охарактеризував історичні обставини створення НРУ, підкреслив, що з вересня 1989 р. він оформився як громадська організація, а вже з грудня 1992 р. набув усі ознаки політичної партії. Незаперечний внесок В.Чорновола в утвердження демократичних принципів парламентаризму в Україні. Як лідер фракції НРУ у Верховній Раді, він спрямовував її роботу на формування україноцентричної за змістом законодавчої бази. За його ініціативи та активної участі було ухвалено цілу низку важливих державотворчих документів. Серед них – питання реорганізації державного управління, запровадження нового виборчого законодавства, проведення економічних реформ, формування української армії, захисту національної безпеки й територіальної цілісності України, ліквідації політичного напруження на Кримському півострові та на Чорноморському флоті, відносин із Росією й іншими країнами. Свою державотворчу позицію В.Чорновіл відстоював, зокрема, під час роботи в комісії Верховної Ради України з питань гласності та засобів масової інформації, у комітеті Верховної Ради України з питань культури й духовності.

Дискусію про джерельний масив епохи, в якій жив і творив В.Чорновіл, та системне комплектування архівів продовжила директор Центрального державного архіву громадських об'єднань України *Ольга Бажан*, яка відзначила, що значна частина документів про В.Чорновола та Народний рух України, яка зберігається у ЦДАГО України, потребує ретельного вивчення та введення до наукового обігу. Керівниця архівної установи розповіла про наповнення фонду 1 (ЦК КПУ), відомості якого розкривають суспільно-політичну картину в УРСР, зупинилася на історії формування фонду 270, частину якого становлять матеріали секретаріату НРУ, інформація про громадсько-політичну діяльність В.Чорновола та представників руху опору 1960–1980-х рр., документи з особистого архіву Л.Лук'яненка, акцентувала увагу на проблемах їх опрацювання. До засідання круглого столу архівісти підготували виставку документів із фондів ЦДАГО України «В'ячеслав Чорновіл: штрихи до політичного портрета» (деякі матеріали, зокрема листування з Л.Лук'яненком, демонструвалися вперше).

Під час роботи круглого столу співробітники Національної історичної бібліотеки України підготували тематичну книжкову виставку «Я б обрав життя, яке прожив», на якій було представлено праці В.Чорновола, а також книги та публікації про нього. Коментуючи бібліографію й історіографію проблеми, завідувачка відділу соціокультурних комунікацій *Світлана Леценко* у своєму виступі зупинилася на викривальній публіцистиці політика. Це, зокрема, книги «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Лихо з розуму (Портрети двадцяти “злочинців”», написані на захист представників української інтелігенції, заарештованих 1965 р., збірка самвидавних документів «Хроніка таборових буднів», авторами яких стали політв'язні Владимирської тюрми, мордовських і пермських таборів. Доповідачка звернула увагу на виданий 1968 р. в Торонто лист В.Чорновола до секретаря ЦК КПУ П.Шелеста «Я нічого у Вас не прошу», після публікації якого опозиціонер став відомим і за кордоном. Зацікавило присутніх зібрання творів В.Чорновола в 10 томах, що вийшло за підтримки Міжнародного благодійного фонду В'ячеслава Чорновола. Тут розміщено літературознавчі праці, рецензії, критичні начерки, уперше опубліковано статті про Т.Шевченка, Б.Грінченка, В.Самійленка, П.Грабовського, опрацьовані автором в якутському архіві матеріали про період ув'язнення та заслання, державотворчу діяльність після звільнення, відновлення часопису «Український вісник», ініціювання й заснування Української Гельсінської спілки, створення міжнародних організацій та участь в їх роботі, виступи у Верховній Раді України, документи НРУ, інтерв'ю, публікації в газеті «Час/Time». Своєрідним щоденником політичного життя В.Чорновола та, власне, незалежної України є його перше посмертне видання «Пульс української незалежності: колонка редактора». На виставці було представлено праці дослідників С.Грицяка, В.Деревінського, М.Хейфеця, Г.Побережця про постать В.Чорновола, який своєю працею і власним прикладом послідовно змінював свідомість українців, пробуджував у них дух свободи.

Своїми спогадами про зустрічі з В'ячеславом Чорноволом поділився керівник центру досліджень історико-культурної спадщини Інституту історії України НАНУ канд. іст. наук *Сергій Кот*, відзначаючи енергійність і послідовність політика в досягненні поставлених цілей, зупинився на його колі спілкування, проблемі збереження особових фондів архіву. Старший науковий співробітник центру канд. іст.

наук *Тетяна Катаргіна* приділила увагу проблемі увічнення пам'яті В.Чорновола в Україні. Дослідниця представила зібрані нею зображення 27 пам'яток, присвячених політичному діячеві. Вони розташовані в багатьох куточках України й відкриті за ініціативи та на кошти громадськості.

Підсумовуючи роботу круглого столу, *Віктор Даниленко* наголосив, що винесена на обговорення тема – невичерпна. Існує значна кількість джерел, неосвоена теоретична спадщина В.Чорновола, які ще не залучені до наукового обігу. Як Герой України (це звання присуджене 2000 р. посмертно), він став моральним авторитетом для національно свідомих громадян. Його справи залишаються актуальними понині: розвиток України як національної, правової, соціальної, демократичної держави, орієнтованої на європейські цінності; проблеми децентралізації, забезпечення реального місцевого самоврядування; відносини держави й церкви; питання мови та культури. На думку В.Даниленка, матеріали виступів учасників круглого столу цінні для об'єктивного висвітлення історичних подій і потребують оприлюднення.